

1914: mire a levelek lehullanak...

A nagy háború szóbeli és tárgyi emlékmorzsaíró

Hosszú ideje béke honolt Európában, úgy mondják, boldog békeidők jártak a Kárpát-medencében. Igaz, a szomszédságban a balkáni népek háborúztak egy sort, először a törökkel, majd egymással, de a csatazaj lassacskán elült. Senki nem gondolta 1914 forró nyarán, hogy egy főherceg miatt – akkoriban igen sok volt belőlük szerte az öreg kontinensen – lángba borul egész Európa.

A vérmesebb lelkületűekben is csak egy helyi konfliktus képe sejlett fel, arra gondoltak, hogy a behemót Monarchia megleckézteti a kis szomszédot, Szerbiát.

Volt egy kormányfő, akiről az a hír járta, hogy amíg tehet, ellenállt a háborús hisztériának. No, ez csak részben igaz, hiszen Tisza Istvánt valójában az aggasztotta, hogy a Monarchia szerinte nem volt kellőképpen felkészülve egy lehetséges nagyméretű fegyveres konfliktusra. Ma már tudjuk, hogy igaza volt. Mégis őt és rajta keresztül a magyarságot tette felelőssé a világégés kirobbantása miatt a ravasz és sunyi propaganda, majd egy őszirózsás vitéz '18 zavaros októberének utolsó napján lelőtte a volt miniszterelnököt. Ne szaladjunk azonban ennyire előre térben és időben, hiszen az első háborús nyár még csak egy kiteljesedő konfliktus árnyékát vetette előre.

Bécsben egyre ostromolták az uralkodót, ő vonakodott ugyan, mert fáradt volt, öreg, és nem gondolt már konfliktusba keveredni hátralévő éveire. Aztán történt valami, ami miatt hagyta magát meggyőzni: a német szövetséges támogatása számára elegendő érvnek bizonyult. S lám, agg és komor császárunk, illetve nekünk, magyaroknak királyunk, aki mindent megfontolt és meggondolt, hadba szólította népeit... Példáját az európai hatalmak serényen követték, és alig pár hét leforgása alatt már seregek masíroztak Európa útjain a harcterek felé.

Gyürközött Magyarország is, minden lakójával: szlovákokkal, szerbekkel, horvátokkal, ruténekkal, románokkal, németekkel, no meg a magyarokkal, természetesen. Pedig a magyar parasztság nem is olyan régen még azt a nótát fújta, hogy:

Ezernyolcszáz acht und vierzig vót egyszer egy háporú,

Kozsúd Lajos s Ferencz Jóska összevesztek cúdarú'.

Én is ott fót, még se meghótt, ez aztán a fálámi!
Én is ott fót, még se meghótt, ez aztán a fálámi!
Tiszán innest Dunán tú', úgy futottunk, mint a nyúl!

Még asz ágyú meg se szó't, meine Hose teli fót.
Én is ott fót, még se meghótt, ez aztán a fálámi!
Én is ott fót, még se meghótt, ez aztán a fálámi!

(Magam a magyarkanizsai Tisza-parton töltött nyarak egyikén hallottam először a velem majdnem egykorú barátom előadásában, tehát élő hagyomány volt/lehetett, ha még ő is tudta, aki az 1950-es évek elején született!)

Az egykor ifjú császár már régen kiegyezett a magyarokkal, sőt jócskán megöregedett. Elvesztette fiát és feleségét, megkeseredett öregember lett a nemzet atyja. Igen, a nemzet atyja, hiszen ezt énekelték szerte a birodalomban a katonának álló fiatal férfiak.

A jótékony feledés és a múltó idő látszólag begyógyította a forradalomban kapott sebeket. '14-re hol volt már a nagy összeveszés emléke?! Hazafias szónoklatokban emlékeztek arra a régi márciusra. Az öreg honvédek közmegebecsülésnek örvendtek, és egyre fogyatkozó számban, de még ott voltak a megemlékezéseken, ahol őket köszöntve idézték meg a dicső időket, a ki nem vívott szabadság emléknapiján a honvéd

emlékművek előtt... Itt, a mi szűkebb pátriánkban is számos oszlop és szobor hirdette a nagy idők eseményeit Szabadkán, Óbecsén és Kishegyesen, s a bennük szereplők bronzba öntött alakjai ott álltak Zomborban, Nagybecskerekén és Törökbecsén.

Igen, álltak, voltak ilyen emlékművek, de azután fenekestül fordult fel a világ 1914 nyarán.

A vitézkedés emlékezete

A magyar néprajztudomány talán legnagyobb mulasztása, hogy a háború szóbeli emlékanyagát nem gyűjtötte össze. Magam egy régi emléket őrzök a hetvenes évek második feléből, amikor a horvátországi Baranyában, Laskón népdalgyűjtés közben egy idős bácsi első világháborús katonanótákat énekelt, és bele-belesírt az emlékeket idéző nótázásba... Vagy egy másik történet gyűjtési terepgyakorlatról, ahol súgva adtuk tovább: a Doberdóssal vigyázatok! Szegény bácsi, mindig csak a háborús élményeit mesélte volna, de nem akadt olyan, aki meghallgassa, sem a családban, sem az egyetemi hallgatók között. A gyakorlatvezető tanárok sem tartották fontosnak az emlékanyag gyűjtését. Az előttem járó generációhoz tartozó Szilágyi Miklóst idézem: „Egyetemista koromban – ahogyan minden etnográfus- és folkloristatanoncot akkortájt – ilyen iránymutatással indítottak el első önálló gyűjtőutamra tanárain és idősebb pályatársaim: A jó néprajzi gyűjtő onnan ismerszik meg, hogy tudja irányítani, mederben tartani az adatközlővel folytatott beszélgetéseket. Azonnal hallgattasd el és térítsd vissza az öreg magyart a földműveléshez/állattartáshoz/halászathoz, s ha nem sikerül, inkább hagyd ott, amikor a háborúról és a hadifogságról kezd el mesélni – minden öreg hajlamos ugyanis a haszontalan »mellébeszélésre«! Akkor, olyan időket éltünk.

Hát igen, két elvesztett háború volt már mögöttünk, és a vészterhes időket túlélők története szinte senkit sem érdekelték. A hatalom nem szerette ezeket a történeteket, helyette a kömmün dicsőségét zengték a '19-es veteránok. A 133 nap eseménysora fontosabb volt négy vagy hat világháborús esztendőnél... Szűkebb pátriánkban meg igyekeztek feledni a történeteket, végleg túlélni a hadak hordalékának maradványát. Ennek az volt az ára, hogy a személyes érintett-

ség okán emlékezőket folyamatosan leintették. Jeles ünnepeken meséltek helyettük a partizánok a tanulói ifjúságnak!

Hogy mégis vannak emlékeink, az részben a paraszti önéletrajzoknak, részben a frontokról írott leveleknek, tábori újságoknak, fényképeknek és képeslapoknak, illetve a hagyatékot a ládafiába eltevéő utódoknak köszönhető. Szemezgezzünk hát ebből a hagyatékból és azokból a történetfoszlányokból, melyeket a mára életkoruk alkonyán lévő unokák jegyeztek meg!

Mielőtt belefognánk az emlékmorzsák szedgetésébe, mondjuk el, hogy a bácskaiak a 32. hadosztály kötelékében verekedtek végig a háborút. A Tisza mentéről a szabadkai 86. gyalogezredbe vonultak be, illetve a 8. huszárezredbe. Újvidéken a 6., Zomborban a 23. gyalogezred laktanyái várták a hadba vonulókat. A háború kezdetén, 1914 augusztusában ezek a seregtestek a szerbiai harcokban kerültek bevetésre, majd 1914 szeptemberében az orosz front következett. Az olasz frontra 1918 márciusában, tehát a háború végén kerültek.

Idősb Bálint József bácsgyulafalvi parasztember önéletírásában olvashatjuk az alábbiakat: „December 13-án – 1915-öt mutattak ekkor a naptárak (betoldás: K. Z.) – este indultak a harcra, fel Galíciába. Édesapám, édesanyám és én bementünk Zomborba kocsival, de a szüleim délután hazajöttek a kocsival, de én este kikísértem a bátyámat az állomásra. Nekem gyermeki ésszel, bár sajnáltam és szerettem a bátyámat, mégis olyan öröm és élmény volt, hogy ott lehettem. Elöl mentek a tisztek katonásan, utánuk a gyalogság, ezek után a trombitászenekar, végül a gépfegyveres osztag, amelyben az én Jani bátyám is menetelt a kövesúton, én pedig a járdán kocogtam mindég a bátyám irányába. A szemem mindig csak őt figyelte, meg a zene hangját élveztem, gyönyörködtem.” Sok-sok ehhez hasonló jelenet játszódott le ekkortájt Zomborban, Szabadkán és Újvidéken. Bár két levélhulláson már túljutott a háború ekkorra.

Zabosné Geleta Piroška Horgosról merőben más emlékeket őrzött meg a kitörés híreről: „Négyéves voltam. Játszadoztunk az utcán a porban, mikor jött a dobos. Szokás szerint körbeálltunk. Kitért a háború! Mindenütt síró-rívó asszonyok, gyermekek. Sírt mindenki, hát mi is

sírtunk. Apám letette a kalapácsot, és csak anynyit mondott: – Végünk van.”

A háborús évek hátországában aggódva várták a híreket a messzi frontok poklában forgó fiak, férjek, édesapák, testvérek sorsának alakulásáról. Bár ez sem teljesen igaz! Magyaroknál még ma is sokan ismerik az otthon maradt hadisegélyezett asszony szállóigévé vált mondását: „Húzd rá cigány, kapom a segílyt, Isten az uram haza ne segítsd!”

De hát így kerek a világ, szokták mondani. Aztán a múltó évek során egyre kevesebb tábori lapot hozott a postás, s az aggodalom egyre nőtt: mi történt, miért nem ad hírt a távolban lévő?

Kovács Teréz Hertelendyfalván papírra vett önéletrajzi írásából a fogságba esés története rajzolódik ki: „Édesapám Versecre rukkolt mint tüzér, és vitték rögtön az orosz frontra. Ott harcoltak valameddig, míg egyszer csak az oroszok közrefogták. Hat ló húzta az ágyújukat, és már nem volt semerre se kiút, sorban adta meg magát a legénység. Édesapám látta, hogy nincs menekvés, gyorsan elvágta mind a hat ló hámistrangját, és szélnek eresztette, azok meg trombitaszóra visszaszaladtak. De az ágyút, azt felrobbantotta. Ő is elesett a légnyomástól, haslövést is kapott. Úgy ütötték, agyon akarták verni, de hogy, hogy nem, az jött a szájára: Bože! Ezt szerbül mondta. Az oroszok többet egyet se üttek rá, hanem gyorsan jöttek a szanitécek, az orvosi segíly, és beszállították egy nagy város kórházába (aminek a nevét nem tudom).”

Szögi János Magyaroknáljáról vonult be Szabadkára a 86-os gyalogezredbe, s onnan került az olasz frontra. A karsztmezőn sokak kaptak halálos sebet az ágyútűzben szétrepülő kődaraboktól. „Öregapám nagyon vallásos ember volt – mesélte Almási János –, de mikor hazajött a frontról, többet nem ment templomba, azért, mert a haldoklókat gyóntató pap, féltve az életét, fedezékbe menekült. Magára hagyta a szegényeket.”

Anyai nagyanyám, Varjas Lídia mesélte, hogy Bácskossuthfalván a templomi harangok búcsúztatása valóságos népünnepély volt. A reformátusok harangjait virágkoszorúval ékesítették, és nemzetiszín pántlikát kötöttek rájuk, ahogyan a katolikusok templomának harangjait is illőképpen díszítették és kísérték ki a vasútállomásra... Azt mondták: a harangok is hadba vonultak.

Fotográfiák, képeslapok

A katonáskodó parasztság nagy tömegei ekkor, 1914-ben kerültek közvetlen kapcsolatba a fotográfiával. A nagyvárosok fényképészeti műtermeiben a sok-sok polgári, parasztpolgári zsánerkép szereplői után a kevésbé tehetős rétegek is megjelentek, hogy elsősorban a családból kiszakadó férfiak hagyjanak emléket maguk után. Készültek közös családi fotók, melyen sokszor több generáció álldogált, üldögélt együtt, s nézett bizakodva a lencsébe, de szép számmal maradtak olyan felvételek is, amelyeken barátok, ismerősök álltak, ültek mundérban, fegyverrel a kézben...

Volt, aki végül hazatért, s volt, aki nem. „Szülémtől négy fia, Jóska, Ferenc, István (apám), Jani búcsúzott el, és a legkisebb, a Jani maradt oda örökre” – írta Geleta Piroska. A fényképek azonban egyszer csak megérkeztek, s odakerültek a szentsarok közelébe. Imába foglalták a frontokon, hadifogságban lévőket neveit, s várták, várták őket haza.

Néha-néha képeslap érkezett tőlük, melyen ott vöröslött a katonai cenzor pecsétje, a vöröskereszté is, ha fogságban volt a feladó. A harc-tereken jobbára a tisztok fotóztak, néha-néha fényképész is ellátogatott „életképet” készíteni. Sok értékes felvétel készült és jutott el az otthoniakhoz, néha képeslapként, postai úton.

Sóti Mátyás az olasz frontról jelentkezett: „Kelt 1916 novem 11 én / kedves anyuskám Lajoskám / és othon valóim? / Halla Istennek egészséges vagyok amit viszont kívánok, tudatlak hogy / irtam

a Lukácsnak is / Tőled ez idáig agusz 23 ait / kaptam jövő levelembe / többet irok boldog üne / peket csokollak beneteket”

Gecse István tizedesnek testvére írta a következőket: „1917 augusztus ho 2 dik / ha meg kapod rök / irjál / Kedves Öcsém / Mink hála az Istennek / egészségesegek vagyunk / amit szívből neked is / kívánunk kedves öcsém / elgyütünk hozzád a / kis manczikámmal hogy / lásd meg te is hogy / mijen, édes kis lány de / ha még életiben látnád / csokolunk mindnyájan / Szerető testvéred Lucza Isten veled”

Balázs Ferenc a háború utolsó évében vonult be Szabadkára. Magyarokanizsára írt szüleinek: „Kedves Szüleim! Kelt. 918 II 13. / Tudatom, hogy levettük már a / civil ruhát. Angyal bőrbé bújtam. / Jó volna, ha bejönne Édes Anyám a / civil ruhámért, mert itt nem kell; / sőt el is veszhet. Ha megkapták a / lapot akkor azonnal kell jönni / vagy más nap mert 1-2 hétig leszek / az új helyemen a címet legjobb egy / rendőrtől megkérdezni. Balog utca / 532 sz. majd csak ide talál Édesanyám / Ezzel maradok szerető fiuk Feri”

A levélváltásokból a fontosabb családi és gazdasági események rajzolódnak ki. A távollévő ilyen módon ad életjelet, az otthoniak meg az élet fontosabb eseményeiről tájékoztatják katonáskodó szeretteiket.

A hátországi élet nemcsak a háborúról szólt. A vidéki lét sokszor prózai dolgairól váltottak levelet. Egy ilyen idézünk 1918. szept. 9-ei bélyegzővel: „Édes Nagycsád lapját / meg kaptuk de a nővérem / nincs ithon elment Makora / egy holnapra és miután / nálunk is 60 kr. kiloja / a szilvának és nem szabad / tölünk le szállítani / így nem vehetünk / és olcsoban nem lehet / sehol venni törökkanizsá / rol drága volna ide szál- / itani és ezren vannak / rá mindenüt. / Tisztelettel / Szöginé nővére.

Mivel közös ezredek tartoztak a 32. gyaloghadosztály kötelékébe, így a vezényleti nyelv német volt, de a hadosztály lapja fele-fele arányban német és magyar nyelvű. A közlemények többségét szinte szó szerint fordították. 1917-ben már a második évfolyam jelent meg. Ezt a megsárgult, töredezett papírlapú újságot őrizték meg. Fejlécén az alábbi olvasható: A tiszta jövedelem a cs. és kir. 32. gyaloghadosztály özvegy- és árva-alapját gyarapítja.

Az újság nagyobbik részét a seregtestek harc-
téri hírei foglalták el, sok apró – ma talán kis szí-
nes írásnak mondanánk – történet, vers, novella,
naplórészlet, „népdal” és vicc is volt azonban a
havonta háromszor megjelenő lapban.

Az 1917. évi januári első számban dr. Pataj Sándor tette közzé A zombori 23-as kezdetű népdalt: A zombori 23-as magyar regimenttel / Az én drága közvitézem, az is azzal ment el. / Piros arccal, piros ajakkal, mosolyogva kérte, / Hogy a rózsám, fehér rózsám tűzzem kebelére. / Az volt az utolsó rózsza, amit néki adtam, / Az volt az egyetlen csókja, amit tőle kaptam. // Rózsza nyílik minden fámon, ott hervad az ágon, / Elpusztult a legédesebb, legdrágább virágom, / Hiába volt a kebelén, golyó ment a szívébe. / Piros ajka, piros arca, de fehér lett tőle. / Hiába volt a kebelén, ráömlött a vére, / Piros lett a, piros lett a fehér rózsza tőle.

Kicsit döcögős szövegén érződik, hogy még nem folklorizálódott, dallamát sem tette közzé a lejegyző, de legalább a régi tábori újság megőrizte a nótát a kései utódoknak.

A február végén megjelent számban Harnos László A 86-osok dalolnak címmel adott közre egy háromstrófás nótát és három töredéket. A közlést bevezető sorokból megtudhatjuk, hogy a muzsikus cigányok – az ezredeknek zenekaraik voltak – a pihenők idején zenéjükkel szórakoztatták a bakákat. Íme, a 86-os bakák nótája: Esik eső, fujdogál a hideg szél, / 86-os ezer muszkától sem fél, / Olyan rendet vág a muszkán, / Mint amilyen rendet vág a kaszája, / Szanitéc a marokszedő, alig győzi szedegetni utána. // Levelet hozott a tábori posta, / Minden legény a magáét olvassa. / Egy legénynek a rózsája / Azt írta a rózsaszín kártyára: / Úgy harcoljál édes rózsám, hogy a cárnak / Ne maradjon kozákja... // Nem esik már s nem fúj már a hideg szél, / Huszon-egy marskompanyi útra kél, / Úgy csépeljük majd a muszkát, / hogy hírmondó sem marad meg belőle, / Egész világ 86-os gyalogezred dicsőségét beszélje...

A márciusi utolsó számban Czebe László egy hosszabb cikkben számolt be a fronton szolgáló rímfaragókról Huszonhármas bakaköltők cím alatt közölt írásában. „A háború nehéz napjainak emléke valóságos inspiráció a fogékony parasz-
tok nótás-verses lelkének. Százával nőttek a

poéták – hivatlanok inkább, mint hivatottak – kik megzengették a nagyidők véres napjait, a sok-sok szenvedést, az otthon aggódókat és mindent, ami megrímelni valót csak lát a baka...” Azt is tudjuk, hogy nem mindegyik rímfaragó tudott írni, olvasni. Sokszor segítették ki egymást a bakák, írtak levelet a bajtárs nevében, s az otthoniak a kapott levéllel elmentek olvasni tudó szomszédhoz, ismerőshöz...

A hadiújság márciusi számának Vidámságok a táborból című rovatában Varga János tizedes az alábbi történetet adta közre: „Jánost behívták a századirodába. Csomagja érkezett. – Írd alá! – Jelentem alásan, nem tudok írni. – Nem tudsz írni? A XX-ik században? – Jelentem alásan, én a 16-ik században vagyok.”

A megszállás emlékei – 1918/19 eseményei

A Bácskába 1918 novemberében vonultak be a szerb csapatok, nyomukban a francia gyarmati hadsereggel, hogy a két szövetséges, Szerbia és Románia nehogy egymás torkának essen a területért folytatott marakodásban.

Egy szerb géppuskás osztag és a francia gyarmati hadsereg katonái érkeztek Magyarországra, ez utóbbiak ágyúkat vontatva.

Az apró gyerekek – köztük a '15-ben született Kiss Amália, hiszen az ő emlékeit idézem – megkiabáltak: „Katona bácsi hopp, hopp, hopp! Adjál nekem cibakot! Hogyha nem adsz cibakot, betöröm az ablakot!” A vonuló „francia” katonák, ha cibakot nem is, de csokoládét adtak az apróságoknak. Magyarországon, Martonoson és Horgoson állomásoztak.

A megszállás másféle eseményeket is generált. 1919. január 17-én három szerb katonát lőttek le Adorjánon. A dohány csalta ki a fegyvereseiket, akik randalíroztak, lövöldöztek. Elfajultak az események. A szerb katonai vizsgálat szerint az áldozatok eltévedtek, semmilyen kihágást nem követtek el, és orvul meggyilkolták őket. A megtorlás nem maradt el, január 19-én a falura törő szerb katonák nyolc adorjáni lakost lőttek le, fosztogattak és gyűjtögtak, túszoikat szedtek.

Epilógus

Feltehetjük magunknak a kérdést: van-e tanulsága a fent leírt történeteknek? Vagy máshogyan fogalmazva: tanult-e valamit a fentiekből a kor politikai elitje? Ismerve a 20. századi európai politikátörténetet, bizvást állíthatjuk, hogy nem. Olyannyira nem, hogy a háborút lezáró béke válójában melegágya lett az újabb fegyveres leszámolásnak. Sikertelen elvetni a gyűlölködés magvát, az szárba szökken, és rettenetes termést hozott: bolsevizmus, fasizmus és náciizmus szabadult rá a polgári társadalom felé tartó Európára.

Nos, egy főherceggel kezdtük írásunkat, az ismert események miatt nem lett, nem lehetett belőle király. Halála casus belliként vonult be a történelemkönyvekbe.

A merénylők nem érték meg a kirobbantott háború végét. Sőt, nemzeti hőst sem kreált belőlük a királyi Jugoszlávia. Megelégedtek egy közös sírral és egy szerény emléktáblával a merénylet helyszínén. Úgy tűnik, trónörököszt ölni akkor még nem számított szalonképes tettetnek. Gavrilo Principből Tito Jugoszláviája faragott nemzeti hőst, aki a merénylettel kiszabadította a délszlávokat a népek börtönének tartott Monarchiából.

A Habsburg Birodalom romjain kialakuló új királyságok egyikében, nevezetesen a Szerb–Horvát–Szlovénban az újonnan szerzett területeket 1919-ben végiglátogatta a trón várományosa, Sándor főherceg... Akkor még senki nem gondolta, hogy húsz évvel a szarajevói gyilkosság után, 1934-ben ő maga is merénylet áldozatává válik. Igaz, ekkorra már király lett belőle. Soknemzetiségű országában, zömmel délszláv alattvalói szinte az egyesülés pillanatától acsarkodva figyelték egymást. Az azonban, amit a merénylők reméltek – háború és egy újabb birodalom szétesése – nem következett be. Egyben maradt a délszláv népek számára jutalomként létrehozott saját börtön. A vén Európában pedig még öt évet váratott magára egy minden korábbinál véresebb fegyveres konfliktus, amelynek narratíváit megkésve ugyan, de már szorgalmasan gyűjti a néprajztudomány.